

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Кіровоградський державний педагогічний університет
імені Володимира Винниченка

Дьяконов Г.В.

**ІНТЕРСУБ'ЄКТНІ МЕТОДИ
ОЦІНЮВАННЯ
ПСИХОЛОГІЇ ОСОБИСТОСТІ**

European Commission
TEMPUS

This project has been funded with support from the European Commission.

This publication reflects the views only of the author, and the Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Кіровоградський державний педагогічний університет
імені Володимира Винниченка

Дьяконов Г.В.

**ІНТЕРСУБ'ЄКТНІ МЕТОДИ
ОЦІНЮВАННЯ
ПСИХОЛОГІЇ ОСОБИСТОСТІ**

This project has been funded with support from the European Commission.

This publication reflects the views only of the author, and the Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Кіровоград
Видавець Лисенко В.Ф.
2012

УДК 159.9 + 316.6
ББК 88.53
Д 49

Дьяконов Г.В. Інтерсуб'єктні методи оцінювання психології особистості. Навчальний посібник для вищої школи. – Кіровоград: Лисенко В.Ф., 2012. – 36с.

У навчальному посібнику розкриваються теоретико-методологічні основи і особливості методико-практичного застосування інтерсуб'єктних методів психологічного оцінювання особистості, почуттів і емоцій студентів.

Дається характеристика принципів конструкції інтерсуб'єктних методів психологічного оцінювання особистості, почуттів і емоцій; описані можливості інтерсуб'єктної психодіагностики особистості, почуттів і емоцій студентів.

Навчальний посібник адресований викладачам психології вищих навчальних закладів, студентам і аспірантам, працівникам в області педагогічного оцінювання, практичним психологам та іншим фахівцям, які досліджують інтерсуб'єктні особливості особистості, почуттів і духовно-ціннісних орієнтацій людини.

Рецензенти:

Радул І.Г. – кандидат психологічних наук, доцент

Мельничук І.Я. – кандидат психологічних наук, доцент

Затверджено до друку методичною радою КДПУ імені Володимира Винниченка
(протокол № 4 від 21 грудня 2011)

© Дьяконов Г.В., 2012

© Кіровоградський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка, 2012

Для нотаток

Навчальний посібник для вищої школи

Дьяконов Г.В.

**Інтерсуб'єктні методи
оцінювання
психології особистості.**

Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 2,1. Авт лист. 2. Наклад 300. Зам. № ____

**Видавець і виготовлювач Лисенко В.Ф.
25028, м.Кіровоград, вул. Пацаєва, 14, корп.. 1, кв. 101, Тел. (0522) 322-326
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи: серія ДК № 3904 від 22.10.2010**

П Е Р Е Д М О В А

Однією з найважливіших сфер євроінтеграції є сфера вищої освіти, яка розвивається у нашій країні в контексті Болонського процесу. На сьогодні відбувається трансформація існуючої в Україні системи вищої освіти до європейських вимог, впроваджуються нові підходи до навчально-виховного процесу у вищій школі.

Нові тенденції перебудови вищої школи вимагають впровадження новітніх технологій навчання й виховання і багато з цих нових методів пов'язані з розробкою і впровадженням нових принципів і технологій вимірювання й оцінювання якості навчання й виховання.

Важливим напрямом розвитку нових методів і технологій вивчення особливостей й оцінювання ефективності навчально-виховного процесу є розробка і впровадження інтерсуб'єктивних методів і технологій оцінювання та діагностики психології особистості студента та особливостей його емоційно-духовної сфери.

Слід сказати, що основні ідеї створення і впровадження інтерсуб'єктивних методів і технологій у психолого-педагогічній науці та практиці пов'язані із розробкою та використанням методології діалогічного підходу у науці. Останні дослідження показують, що інтерсуб'єктивно-діалогічний підхід перетворюється з актуальної і популярної проблеми гуманітарних досліджень на фундаментальний напрям психолого-педагогічної науки та відкриває великі перспективи теоретико-методологічного і емпірико-практичного розвитку сучасної психолого-педагогічної науки.

Однією з найважливіших сфер психології та педагогіки діалогу є дослідження можливостей принципів і закономірностей діалогу в розробці і конструюванні нових методів психолого-педагогічного дослідження, що відкривають нові шляхи психолого-педагогічної діагностики і психокорекції.

Сучасний стан науково-практичної розробки методів інтерсуб'єктивно-діалогічного дослідження є дуже складним, гострим і драматичним. З одного боку, багатство екзистенціально-онтологічного змісту психології діалогу обумовлює масштабний теоретико-парадигмальний потенціал даного наукового напрямку і внаслідок цього можна припускати, що цей потенціал є дуже значним і у сфері методів інтерсуб'єктивно-діалогічного психолого-педагогічного дослідження.

Але, з іншого боку, саме значне багатство, глибина і багатшаровість проявів діалогу перетворюють процесуально-цілісну, духовно-смыслову феноменологію діалогу на психологічне явище, таке тонке і складне, що природно виникають сумніви у можливості дослідження явищ міжлюдського діалогу засобами традиційної психолого-педагогічної діагностики.

Так, один з авторитетних дослідників психології діалогу Т.О.Флоренська у своїй книзі «Діалог в практичній психології» (43) розміщує опитувальник, питання і теми якого пропонуються читачеві (психологові) не для

психодіагностики, а для роздуму про особливості свого розуміння психології й свого способу професійної діяльності в практичній психології. При цьому підкреслюється, що даний опитувальник «принципово не формалізується», а його зміст і способи використання можна різноманітно варіювати. Більш менш регулярний роздум читача над темами опитувальника Т.О.Флоренської є своєрідною співбесідою з самим собою, духовно-професійною медитацією і, за суттю, мислиться як діалог читача зі змістом опитувальника. Тому автор вважає, що розроблений нею опитувальник є не психодіагностичним, а діалогічним (43, с. 11), тобто представляє собою методику психологічного дослідження нового типу.

Близьким до діалогічного опитувальника Т.О.Флоренської є опитувальник самопізнання, який пропонує читачам відомий психолог і філософ А.А.Брудний в книзі «Психологічна герменевтика» (7). Обширний і багатоплановий опитувальник А.А.Брудного включає десять аркушів, які читач може використовувати для роздуму про себе, самопізнання і самодослідження.

На наш погляд, «особистісно-професійний» опитувальник Т.О.Флоренської та опитувальник «життєвої герменевтики» А.А.Брудного можна розглядати як інструменти пробудження, стимуляції й орієнтації при здійсненні смисложиттєвого – внутрішнього і зовнішнього – діалогу особистості і тому вони заслуговують на назву інтерсуб'єктно-діалогічних опитувальників. Характерна особливість цих опитувальників полягає у відмові від кількісного аналізу відповідей випробовуваного, а тому і в одному, і в другому опитувальниках не треба підраховувати які-небудь бали, визначати рівні розвитку і прояву яких-небудь особистісних або професійно-психологічних особливостей.

Таке розуміння суті і технології роботи з «діалогічними» опитувальниками означає, що в духовно-смысловій сфері особистості, у сфері індивідуально-унікального внутрішнього діалогу (діалогічній інтроспекції) і соціально-екзистенціального зовнішнього діалогу виявляється принципова обмеженість засобів і методів «традиційної» психодіагностики (психометрії), яка не відображає унікальну смисложиттєву ситуацію людини унаслідок формалізації й стандартизації, що є основою об'єктивності наукового пізнання.

Розробка методів і техніки діалогічної психодіагностики виходить з ясного і глибокого розуміння кардинальних відмінностей «речово-об'єктної», психометрично-монологічної психодіагностики і «особистісно-інтерсуб'єктної», духовно-діалогічної психодіагностики. У сфері духовно-діалогічних проявів особистісної реальності критерієм і метою дослідження є не «точність і вимірюваність» людських проявів індивіда, а «глибина і унікальність» суб'єктивного світоставлення людини.

Діалогічні мислителі – М.М.Бахтін, М.Бубер, С.Л.Франк і ін. (1–6, 9, 44–50) – допомагають зрозуміти, що збагнення унікальної реальності буття іншої людини досягається не через удосконалення, ускладнення або хитрість техніки психометричного експериментування, але здійснюється через встановлення «людино-людського» відношення між людьми, тобто завдяки діалогу.

Діалого-герменевтична позиція Т.О.Флоренської і А.А.Брудного дозволяє поставити питання про сутність і специфіку засобів і методів

інтерсуб'єктно-діалогічної психодіагностики, про її теоретичні засади і принципи, а також про особливості методики емпіричних діалогічних досліджень. Звідси стає зрозуміло, що екзистенційно-онтологічний підхід Т.О.Флоренської і А.А.Брудного не претендує на утвердження пріоритету методів діалогічної психодіагностики порівняно з методами традиційної психодіагностики, а виходить з ідей специфіки і взаємодоповняльності діалогічної і недіалогічної психодіагностики.

Питання про теоретичні й методичні особливості методів діалогічного дослідження до теперішнього часу не ставилося в психологічній науці. Звичайно, претендувати на розв'язання цього питання поки що передчасно, проте, можна спробувати визначити основні особливості свого розуміння і свого підходу до проблеми інтерсуб'єктно-діалогічних методів психолого-педагогічного дослідження – в цьому і полягає мета даної роботи.

Наша перша стратегічна передумова у розумінні співвідношення методів традиційної психодіагностики і способів інтерсуб'єктно-діалогічного дослідження полягає в тому, що феномен діалогу не є явищем, яке має конкретно-наочний зміст, а є феноменом, що характеризується способом свого існування, тобто екзистенційно-онтологічною інтенційністю (перш за все у відносинах людей). Унаслідок екзистенційної інтенційності діалогу йому неможливо дати «єдине вірне» визначення, але можна запропонувати безліч інтерпретацій, які розкривають його сенс в різних буттєвих вимірах і ракурсах.

Ця вихідна особливість діалогу визначає і стратегію розробки методів інтерсуб'єктно-діалогічного дослідження: дуже важко або взагалі неможливо створити загальний і універсальний психологічний тест діалогу (або діалогічності особистості), проте, можна сконструювати багато різноманітних методів діалогічного дослідження, що відображають різні сторони «людино-людської» реальності.

Унаслідок сказаного, ми не претендуємо на розробку «універсального» тесту або методики, але вважаємо дуже важливою розробку тестів і методик, що достатньо глибоко відображають які-небудь грані або іпостасі реального діалогу або діалогічності випробовуваного. У даному навчальному посібнику немає «єдиного» – і, очевидно, «великого»! – діалогічного тесту, але є методики, які більшою чи меншою мірою розкривають багатобічні аспекти реально-життєвого діалогізму випробовуваних різних категорій.

Другою важливою передумовою в розумінні природи і специфіки інтерсуб'єктно-діалогічних методів дослідження (на відміну від традиційних психодіагностичних методів) є уявлення М.М.Бахтіна (1, 2) про різноманіття діалогічних форм в спілкуванні. Це уявлення М.М.Бахтіна трактується в сучасній психології діалогу як ідея континууму діалогічних форм (27), на одному полюсі якого розташовуються монологічні прояви, на іншому полюсі – суто діалогічні феномени, а проміжні явища континууму виступають як «подвійно-перехідні» форми між монологом і діалогом.

Слід сказати, що з погляду психології діалогу переважна більшість засобів і технологій традиційної психодіагностики є методами монологічної психодіагностики, оскільки вони виходять з погляду на людину (випробовуваного) як на самототожній об'єкт дослідження, характеристики

якого мають властивості адитивності, диз'юнктивності, еквівалентності та ін., а тому їх можна вимірювати, порівнювати, усереднювати і так далі. Методи традиційної психодіагностики розглядатимемо як монологічний полюс континууму методів психологічного дослідження. На діалогічному полюсі розташовуються методи дослідження, що характеризують суб'єктивність та інтерсуб'єктність учасників події спів-буття і самотуття. Як перші приклади таких методів можна розглядати вже згадані вище діалогічний опитувальник Т.О.Флоренської (43) і герменевтичний опитувальник А.А.Брудного (7).

Ми припускаємо, що можливі багатоманітні "проміжно-перехідні" форми психологічного дослідження між полюсами традиційної (монологічної) і нетрадиційної (діалогічної) психодіагностики. Для дослідження даного припущення необхідне багатопланове теоретико-методологічне і емпірико-методичне вивчення співвідношення монологічної та діалогічної засад різноманітних форм і методів психологічного дослідження. Як вже було сказано, ця проблема майже не досліджена і, на наш погляд, вона є цікавим і актуальним завданням подальших досліджень.

У даній роботі проблема інтерсуб'єктно-діалогічних методів дослідження вперше ставиться в теоретичному і методичному планах і намічаються деякі шляхи її рішення.

Конкретні завдання нашої роботи такі:

По-перше, розкрити теоретичні засади і принципи побудови деяких інтерсуб'єктно-діалогічних методів психолого-педагогічного дослідження.

По-друге, охарактеризувати особливості процедури застосування методів діалогічного психолого-педагогічного дослідження.

По-третє, розкрити особливості оцінювання й інтерпретації результатів досліджень за допомогою інтерсуб'єктно-діалогічних методів психолого-педагогічного дослідження.

РОЗДІЛ 1.

«ПОЛЕ ПОЧУТТІВ» –

ІНТЕРСУБ'ЄКТНО-ДІАЛОГІЧНА МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ ПСИХОЛОГІЇ ОСОБИСТОСТІ ТА ПОЧУТТІВ І ЕМОЦІЙ

1.1. Теоретичні основи інтерсуб'єктно-діалогічної методики «Поле почуттів»

Теоретичний аналіз наукової літератури показує, що проблема класифікації почуттів і емоцій в психологічній науці недостатньо досліджена, а питання про діалогічне вивчення природи і феноменології почуттів і емоцій взагалі не ставилося в сучасній психологічній науці.

Аналіз стану проблеми почуттів і емоцій з позицій інтерсуб'єктно-діалогічного підходу дозволяє виділити наступні основні обмеження і недоліки психологічних концепцій і класифікацій почуттів і емоцій.

Перший недолік класифікацій почуттів і емоцій полягає в тому, що багато концепцій – У.Мак-Дауголла, Г.Мюрея (54), К.Ізарда (22), Б.І.Додонова (15) – є лінійно-одновимірними, неієрархічними, а ієрархічні концепції – В.К.Вілюнаса (13), Л.М.Веккера (12) є уявними побудовами, не операціоналізованими конкретно і емпірично.

Другий серйозний недолік відомих класифікацій почуттів і емоцій полягає в тому, що зазвичай чіткіше специфікуються нижчі емоції (біолого-органічні, мотиваційно-потрібнісні) або вищі почуття (моральні, естетичні, інтелектуальні), а різноманіття проміжних емоційних проявів (суб'єктивно-сміслових, функціонально-діяльнісних) розглядається недостатньо.

Третій недолік існуючих класифікацій почуттів і емоцій – в тому, що в них недостатньо представлені або взагалі відсутні духовно-онтологічні, екзистенціально-гуманітарні, інтерсуб'єктно-сміслові почуття і переживання.

Найбільш явним й істотним недоліком більшості класифікацій емоцій і почуттів є їхня онтолого-феноменологічна неповнота і фрагментарність.

Всі ці обмеження і недоліки існуючих класифікацій емоцій і почуттів спонукають шукати принципи і засади для побудови класифікацій почуттів, що відповідають вимогам онтолого-феноменологічної повноти, функціонально-життєвої конкретності, духовно-сміслового змісту і суб'єкт-об'єктної ієрархії.

Виходячи з уявлень філософії діалогу М.М.Бахтіна (1, 2), М.Бубера (9), С.Л.Франка (47-49), П.А.Флоренського (44, 45), В.С.Біблера (5, 6), сучасній психології діалогу Т.О.Флоренської (43), Г.О.Ковальова (23, 24), А.Ф.Копйова (25), Г.М.Кучінського (27), О.Б.Орлова (37) і психологічної концепції діалогу, яку ми розвиваємо останніми роками (16, 17, 18, 19, 20), ми розробили діалогічно-поліфонічну класифікацію почуттів і емоцій і на її основі побудували інтерсуб'єктно-діалогічну методику психологічного вивчення почуттів і емоцій (вона отримала назву «Поле почуттів»).

Ми розуміємо діалог не лише як феномен мовного спілкування або комунікативної взаємодії, а як цілісно-поліфонічний, духовно-онтологічний, гуманітарно-культурний, інтерсуб'єктно-сміслової феномен, сутність і існування якого відкриваються людині у поєднанні її багатоманітних – парадигмальних і дисциплінарних – рівнів, ракурсів, аспектів.

Повнота і універсальність діалогічного буття індивіда утілюється в багатовимірності і поліфонічності зовнішніх і внутрішніх діалогів особистості, в органічному і пульсуючому взаємопроникненні й взаємодоповненні суб'єктних і смислових позицій. Діалогічне буття особистості припускає постійну готовність і здатність жити в актуальній ситуації «тут і тепер» і, завдяки відвертості до зустрічі з іншими світами, суб'єктами, культурами і смислами реалізовувати своє буття як межове і трансцендуюче у зверх-межові сфери потенційного розвитку людини.

Одним з основоположних моментів інтерсуб'єктно-діалогічного підходу є опора на уявлення про три парадигми (і рівні) психолого-педагогічного дослідження – об'єктну, суб'єктну та інтерсуб'єктну, – яке було висунуто Г.О.Ковальовим (23, 24).

На об'єктному рівні аналізу сама людина та її психічні прояви розглядаються в логіці природно-наукового детермінізму, як речі й предмети, як біологічні організми або інженерно-технічні конструкції. Людина та її психіка розуміються як об'єкти дії (впливу, маніпуляції, агресії, контролю, насолоди, спокушання) з боку інших людей або соціальних сил. Психічні і душевні прояви уявляються визначено-самототожними, натуралістично відкритими для спостереження і дослідження, порівняння і вимірювання.

На суб'єктному рівні людина постає не тільки як об'єкт зовнішніх життєвих дій, але перш за все як суб'єкт своєї активності – діяльності, спілкування, відносин. Будучи суб'єктом власних дій і вчинків, особистість проявляє вибірковість, відповідальність, самоконтроль, самооцінку і здатна вступати у різноманітні соціальні і міжособові відносини. На суб'єктному рівні людина виступає як обізнана і така, що творить свою індивідуальність та володіє різноманітними індивідуальними особливостями мислення й уяви, почуттів і волі, характеру і здібностей.

Загальною для об'єктного і суб'єктного рівнів є монологічна життєво-онтологічна установка, яка виявляється в різних сферах життя особи у формах егоцентризму, – пізнавального, комунікативного, морального та ін.

Сутність і зміст інтерсуб'єктно-діалогічного рівня буття людини полягають в тому, що монологічно-егоцентричні, однобічно-індивідуалістичні парадигми об'єктного і суб'єктного рівнів поступаються місцем діалогічній, двобічній парадигмі – парадигмі взаємодії, відвертості, взаємоутвердження, розуміння, співпраці. Діалогічне буття людини передбачає взаємини згоди, співпереживання, взаємоприйняття, взаєморозуміння, довіри, пошани, альтруїзму, духовності, совісті та ін. Діалогічне існування відкриває перед людьми горизонти буття в просторі культури, духовності, релігійності, творчості, свободи, самореалізації, ширості, милосердя, любові.

Змістовно і конструктивно наша діалогічна класифікація емоцій і почуттів є великою поліфонічною ієрархією почуттів, емоцій і переживань

людини, що відображає афективно-ціннісне буття людини в сферах її «само-буття», «спів-буття» та «іншо-буття» (як іпостасях діалогічно-цілісного буття особистості). Розуміння природи почуттів і емоцій в діалогічному підході дозволяє долати обмеження онтології «ізолюваного індивіда» і розглядати феноменологію почуттів і емоцій в просторі онтології «життєвого світу», описаним Е.Гусерлем (26), С.Л.Рубінштейном (40), Ф.Ю.Василюком (11).

Не дивлячись на те, що багато психологів розділяють загальне розуміння почуттів і емоцій як суб'єктивного віддзеркалення людиною її відносин до багатоманітних явищ дійсності, що оточують її, у більшості теорій і підходів ці відносини не розглядаються у всій екзистенціально-феноменологічній широті «життєвого світу» людини, а досліджуються у зв'язку з якоюсь окремою категоріально-феноменальною проекцією: мотивами, потребами, оцінками, цінностями, пізнанням, несвідомим, регуляцією, експресією, зв'язком з творчістю, фізіологічними механізмами і т.п. З діалогічної точки зору найважливішими і основоположними особливостями почуттів і емоцій є їх багатоманітність – поліфонічність, амбівалентність – релятивність, гештальтність – холістичність, диференційність – недиз'юнктивність, поліфункціональність – полісемантичність, процесуальність – динамічність та ін.

Інтерсуб'єктно-діалогічний підхід до почуттів і емоцій розвивається нами в руслі широкого розуміння природи емоцій, згідно якого будь-який психічний процес має свою афективну сторону (В.Вундт, Н.Я.Грот, С.Л.Рубінштейн) і тому будь-які предмети і явища, з якими людина зустрічається в житті, мають для неї емоційно-плотський зміст і значення.

Особливо важлива ідея фундаментального значення почуттів і емоцій для забезпечення цілісності людської психіки і, зокрема, людського пізнання. В.К.Вілюнас указує (14), що навіть гештальт-психологія, для якої вивчення цілісності було центральною проблемою, немов зупинилася перед онтологічною таємничістю цілісності й не змогла сказати про неї чогось нового порівняно з В.Вундтом, який вперше описав фундаментальну і синтезуючу роль емоцій в становленні психічного образу. Вченню Вундта про емоційну «тканину» психічного співзвучні представлення Р.Крюгера (14), який вважав, що емоційні переживання є вихідним і єдиним носієм цілісності.

Буттєвий зміст почуттів і емоцій дуже глибоко розуміли російські психологи і філософи початку ХХ століття: С.Л.Франк (46–49), Н.О.Лоській (30, 31), В.В.Зеньковській (21), Л.І.Петражіцкій, Г.Г.Шпет та ін.

Можна подумати, що ці психологічні погляди утверджують принцип «панемоційності» і тому більшість сучасних авторів його не приймають. Основна причина настороженості і байдужості до ідей фундаментальності і універсальності емоцій і почуттів в психіці й у житті людини полягає в стереотипах раціоналістично-позитивістського мислення, нездібного вийти за межі онтології «ізолюваного індивіда» в сферу онтології «життєвого світу», в сферу екзистенційно-феноменологічного осягнення природи почуттів і емоцій. А тим часом стратегія «життєво-онтологічного» дослідження емоцій і почуттів ніколи не була «секретом» у радянській психології, бо в ній завжди проголошувався принцип «єдності афекту й інтелекту» (Л.С.Виготський), а С.Л.Рубінштейн із цього приводу писав, що цілісний акт психічного від-

дзеркалення: «...завжди в тій чи іншій мірі включає єдність двох протилежних компонентів – знання і відношення, інтелектуального і «афективного», з яких то один, то інший виступає як переважаючий» (40, с. 264).

Таке розуміння почуттів і емоцій відкриває шлях до значного розширення круга феноменів, що виступають не тільки як умови, чинники і детермінанти афективних явищ, але й мають безперечний емоційно-почуттєвий зміст, а тому вони у прямому розумінні слова є нетрадиційними феноменами почуттєво-емоційного життя людини. Кажучи конкретніше, це означає, що в нашій інтерсуб'єктно-діалогічній концепції ми розглядаємо як феномени почуттів і емоцій не тільки традиційні емоційні явища (страх, радість, здивування, інтерес, сором, совість, гнів, презирство і так далі), але і такі нетрадиційні явища, які ми назвали соціальними почуттями, ринковими почуттями, почуттями володіння, почуттями дезорієнтації, соціокультурними почуттями, сімейно-родовими почуттями, почуттями самоактуалізації та ін.

1.2. Інтерсуб'єктно-діалогічна класифікація почуттів і емоцій

Виходячи з вищерозглянутих уявлень ми розробили інтерсуб'єктно-діалогічну класифікацію почуттів і емоцій, яка є багатоаспектною і багаторівневою, що свідчить про її поліфонічність.

Інтерсуб'єктно-діалогічна класифікація почуттів і емоцій базується на розрізненні трьох рівнів феноменологічно-методологічного аналізу почуттів і емоцій:

- перший рівень включає 305 феноменів і проявів почуттів і емоцій (вони представлені у таблицях № 2 – 4);
- на другому рівні аналізу всі феномени і прояви почуттів і емоцій (першого рівня) групуються в 36 видів почуттів і емоцій (Табл.1, с.11);
- на третьому рівні вивчення і аналізу афективних явищ всі види почуттів розділяються на більш узагальнені групи – «буттєві» типи почуттів і емоцій (або просто т и п и почуттів і емоцій), які є типами чуттів «само-буття», почуттів «спів-буття», почуттів «соціального спів-буття» і пізнавально-творчі відчуття.

Крім трьох рівнів феноменологічно-методологічного аналізу почуттів і емоцій всі афективні явища розділяються (відповідно до концепції трьох парадигм Г.О.Ковальова) на три великі групи – і рівня – залежно від їх інтерсуб'єктно-діалогічного змісту:

- до першої групи входять почуття і емоції, що мають о б ' є к т н и й психологічний зміст (Табл 2, с.12);
- у другу групу включені почуття і емоції, що мають с у б ' є к т н и й психологічний зміст;(Табл.3, с.13);
- до третьої групи входять почуття і емоції і н т е р с у б ' є к т н о г о, діалогічного змісту. (Табл.4, с.14).

Таблиця № 1. ВИДИ І ТИПИ ПОЧУТТІВ

ОБ'ЄКТНІ	СУБ'ЄКТНІ	ІНТЕРСУБ'ЄКТНІ
<i>ПОЧУТТЯ САМОБУТТЯ</i>		
1. Соматика	1. Самосвідомість	1. Самоактуалізація
2. Гедонізм	2. Нарцисизм	2. Романтичні
3. Несвобода	3. Вольові	3. Духовні
<i>ПОЧУТТЯ СПІВ-БУТТЯ</i>		
	4. Відособлення (порівняння)	
4. Агресивні	4. Суперництво	4. Діалогічні
5. Маніпулятивні	5. Комунікація	5. Душевні
6. Емоційне відчуження	6. Ідентифікація	6. Альтруїстичні
7. Неспроможності	7. Моральні	7. Етичні
<i>СОЦІАЛЬНІ ПОЧУТТЯ СПІВ - БУТТЯ</i>		
		8. Сімейно-родові
	8. Соціальні	9 Соціо-культурні
9. Почуття володіння	9. Ринкові	
<i>ПІЗНАВАЛЬНО- ТВОРЧІ ПОЧУТТЯ</i>		
10. Почуття дезорієнтації	10. Пізнавальні	10. Сміслові
11. Емоції слабкості	11. Праксичні	11. Творчі
12. Невротичні		12. Катарсичні
		13. Естетичні

У коло емоцій і почуттів об'єктного рівня входить 11 видів емоцій і почуттів (Табл № 2): соматичні почуття, гедонізм, почуття несвободи, агресивні, маніпулятивні, почуття емоційного відчуження, почуття володіння, почуття неспроможності, почуття дезорієнтації, почуття слабкості, і невротичні відчуття.

Таблиця № 2. ОБ'ЄКТНІ ПОЧУТТЯ

№№	Види почуттів	Назви почуттів	Кількість
ПОЧУТТЯ САМО-БУТТЯ			
1	Соматичні емоції	втома, стомлення, пересичення, голод, спрага, легкість, бадьорість, свіжість, енергійність, напруженість.	10
2	Почуття гедонізму	задоволення, насолода, комфорт, інфантильність, сексуальність, похитливість, балдеж	
3	Несвобода	несвобода, залежність, підпорядкування, покірність, безвілля, несамостійність	6
ПОЧУТТЯ СПІВ-БУТТЯ			
4	Агресивні	задоволення оволодіння, задоволення руйнування, нахабство, хамство, жорстокість, агресія, беззаконня, злість	8
5	Маніпулятивні	задоволення від використання, обман, брехня, хитрість, підступність, кокетування, інтриги, безпринципність, необов'язковість	9
6	Емоційне відчуження	бездушність, черствість, байдужість, відособлення, скритність, огида, внутрішня порожнеча, відсутність гумору	8
7	Почуття неспроможності	ганьба, приниження, поразка, боязкість, неспроможність	5
СОЦІАЛЬНІ ПОЧУТТЯ СПІВ-БУТТЯ			
9	Почуття володіння	задоволення володіння, задоволення привласнення, жадність, боязнь втрати, прагнення набувати, накопичення, скупість.	7
ПІЗНАВАЛЬНО-ТВОРЧІ ПОЧУТТЯ			
10	Почуття дезорієнтації	розгубленість, безглуздя, безцільність, помилка, нудьга, дурість	6
11	Емоції слабкості	апатія, депресія, слабкість, біль, біда, горе, пасивність, занепад, лінь	9
12	Невротичні	стрес, тривога, нервозність, роздратування, досада, страх	6
		ВСЬОГО	81

До складу емоцій і почуттів суб'єктного рівня входить 12 видів почуттів і емоцій (Табл. № 3): почуття самосвідомості, нарцисизму, вольові почуття, почуття амбівалентного відособлення, суперництва, комунікативні почуття, почуття ідентифікації, моральні почуття, соціальні і ринкові почуття, пізнавальні і праксичні почуття.

Таблиця № 3. СУБ'ЄКТНІ ПОЧУТТЯ

№№	Види почуттів	Назви почуттів	Кількість
ПОЧУТТЯ САМОБУТТЯ			
1	Почуття само-свідомості	самоаналіз, самооцінка, самоконтроль, самосвідомість, внутрішнє життя, внутрішній конфлікт, розуміння себе	7
2	Нарцисичні почуття	самовпевненість, хвастощі, «крутизна», презирство, заздрість, успіх, потреба в досягненні	7
3	Вольові відчуття	рішучість, цілеспрямованість, наполегливість, витримка, сміливість, завзятість, упертість, твердість, сила волі	9
ПОЧУТТЯ СПІВ-БУТТЯ			
4	Амбівалентне відособлення	ревнощі, образа, підозра, недовір'я, настороженість	5
4	Суперництво	активність, сила, азарт, драма, потреба в боротьбі, гнів, конкуренція, готовність до конфлікту, суперництво	9
5	Комунікація	потреба в контактах, бажання бути серед людей, потреба в спілкуванні, потреба в емоціях, інтерес до людей, бажання розповідати, бажання слухати	7
6	Ідентифікація	відчуття схожості, близькість, симпатія, пошана, наслідування, співпраця	6
7	Моральні	сором, сором'язливість, провина, борг, вимогливість, гріховність, ввічливість, вихованість, дисципліна, моральність	10
СОЦІАЛЬНІ ПОЧУТТЯ СПІВ-БУТТЯ			
8	Соціальні бажання	мати соціальний статус, бути керівником, зв'язках з потрібними людьми, інтерес до політики, бути в партії, прагнення до кар'єри, здаватися сучасним, небажання мати сім'ю, жити в західній країні	9
9	Ринкові бажання	задоволення від обміну, задоволення від покупки, бути модним, мати красиві речі, мати автомобіль, мати красиву квартиру, бути багатим, мати свій бізнес, бути забезпеченим, бути не «гірше за інших», бути «краще за інших».	11
ПІЗНАВАЛЬНО - ТВОРЧІ ПОЧУТТЯ			
8	Пізнавальні	потреба в освіті, розум, інтелект, розрахунок, обережність, чітка логіка, раціональність, інтерес до знань, цікавість, аналітичність	10
10	Праксичні	застосування, діловитість, цілеспрямованість, ініціатива, працьовитість, організованість, серйозність	7
ВСЬОГО			97

У сферу відчуттів і емоцій діалогічного, інтерсуб'єктного рівня включається 13 видів почуттів і емоцій (Табл. № 4): почуття самоактуалізації, романтичні почуття, духовні, діалогічні, альтруїстичні, душевні, етичні, сімейно-родові, соціокультурні, смислові, творчі, катарсичні й естетичні.

Таблиця № 4. ІНТЕРСУБ'ЄКТНІ ПОЧУТТЯ

№ №	Види почуттів	Назви почуттів	Кіль кість
<i>ПОЧУТТЯ САМОБУТТЯ</i>			
1	Само-актуалізація	упевненість, гідність, гордість, ухвалення себе, потреба змінювати себе, здатність змінювати себе, природність, внутрішній спокій, внутрішній діалог, жіночність, мужність	11
2	Романтичні	лірична, сентиментальність, романтизм, відвертість, фантазія, чутливість, смуток, туга, наївність	9
3	Духовні	духовність, віра у вищі сили, ідеали, інтуїція, сокровенність, інтерес до бога, віра в бога, любов до природи, інтелігентність	9
<i>ПОЧУТТЯ СПІВ-БУТТЯ</i>			
4	Діалогічні	відвертість, свобода, людяність, розуміння інших, довіра, ухвалення інших, проникливість, інтимність, заспокоєння, діалог	10
5	Душевні	теплота, ніжність, щирість, щирість, любов, простота, чистота, душевність	8
6	Альтруїстичні	доброта, турбота, милосердя, великодушність, співчуття, співпереживання, взаємодопомога, дружелюбність	8
7	Етичні	порядність, совість, відповідальність, моральність, жалість, прощення, чесність, спокутування, вірність, оголення.	10
<i>СОЦІАЛЬНІ ПОЧУТТЯ СПІВ БУТТЯ</i>			
8а	Сімейно-родові	любов до сім'ї, потреба в сім'ї, любов до батьків, любов до дітей, пошана старших, турбота про братів і сестер, бажання мати сім'ю, інтерес до історії родичів	8
8б	Соціо-культурні	інтернаціоналізм, патріотизм, інтерес до історії свого народу, інтерес до історії і культури інших народів, потреба бути сучасним, інтерес до культури свого народу, бажання жити в своїй країні	7

ПІЗНАВАЛЬНО - ТВОРЧІ ПОЧУТТЯ			
10	Смислові	інтерес, сенс, розум, розуміння, мудрість, щастя, світогляд, почуття іронії, почуття гумору, абсурд, розчарування, надія	12
11	Творчі	здивування, подив, натхнення, уява, ризик, радість, прагнення до пошуку, бажання творити, захопленість, винахідливість	10
12а	Катарсичні	очищення, екстаз, катарсис, мука, страждання, печаль, відчай, трагедія, веселість, сміх, сльози, захоплення	12
12б	Естетичні	потреба в культурі, інтерес до мистецтва, інтерес до літератури, інтерес до живопису, інтерес до музики, інтерес до поезії, інтерес до театру, інтерес до кіно, інтерес до телебачення, потреба в гармонії, почуття смаку, почуття прекрасного, почуття грації	13
ВСЬОГО			127

Як видно з Таблиць № № 2-4 до складу кожного з 36 видів почуттів входить від 5-7 до 10-13 почуттів і емоцій, а до складу кожного об'єкт-суб'єкт-інтерсуб'єктного рівня входить наступна кількість почуттів: у об'єктний – 81, в суб'єктний – 97, в інтерсуб'єктний, діалогічний, – 127.

Почуття об'єктного і суб'єктного блоків виражають зміст монологічних почуттів, а їхню сумарну кількість (178) можна співставити з кількістю інтерсуб'єктних почуттів (127). Тому підрахунок кількості почуттів і емоцій на трьох рівнях відкриває можливість виявлення монологічної або діалогічної спрямованості почуттів досліджуваних.

Як вже указувалося, важливим аспектом діалогічного розуміння природи людини є виділення трьох фундаментальних іпостасей його існування – сфер самобуття, спів-буття та іншо-буття.

Сфери (іпостасі) само-буття і спів-буття отримують феноменологічне втілення в принципах ідентифікації й відособлення. Принципи ідентифікації та відособлення універсальні і на кожному рівні – об'єктному, суб'єктному, інтерсуб'єктному – конституюються специфічним чином, створюючи вихідні контури диференціації та угруповання видів і типів почуттів і емоцій.

Оскільки почуття спів-буття виявляються не тільки у сфері міжособових, безпосередньо-контактних відносин і на рівні внутрішньогрупових відносин і спільної діяльності, а також і в сферах міжгрупової і макрогрупової соціальної активності, то для позначення соціально-комунікативного аспекту почуттів і емоцій ми виділили їх в особливий тип – соціальні почуття спів-буття.

Дуже широке коло почуттів, пов'язаних з пізнавально-діяльнісним перетворенням і творчо-смісловим осягненням реальності (що виражають багато аспектів сфери іншо-буття) ми назвали типом пізнавально-творчих почуттів.

1.3. Процедура застосування «Поля почуттів» – методики вивчення емоцій та почуттів

Як відомо, в психологічній практиці багато психодіагностичних методик використовуються як абсолютно об'єктивні психометричні інструменти, проте, насправді кожна психологічна методика спирається на деяку теоретичну концепцію, що виражає суб'єктивно-теоретичну позицію автора. Тому найважливішою умовою успішного застосування певних психодіагностичних методик є розуміння ідейно-концептуальних витоків, засад і конкретних особливостей кожної психодіагностичної методики.

Зв'язок інтерсуб'єктно-діалогічної теорії з інтерсуб'єктно-діалогічною методикою є особливо глибоким і органічним, бо має двобічний («двоголосий») характер. Дійсно, з одного боку, інтерсуб'єктно-діалогічна теорія, інтерсуб'єктно-діалогічна концепція задають і визначають базові конструктивні особливості конкретно-психологічної дослідно-практичної – діалогічної – методики, а, з іншого боку, конструктивно-концептуальні особливості діалогічної психологічної методики окреслюють поле тих феноменів, які можуть бути досліджені з позицій даної діалогічної психологічної концепції.

Розроблена нами методика інтерсуб'єктно-діалогічного дослідження емоцій, почуттів і переживань людини характеризується багатьма принциповими особливостями, відповідними таким фундаментальним особливостям діалогу як суб'єктивність й інтерсуб'єктність, холістичність, поліфонічність (діафонічність), взаємодоповнення диз'юнктивності та недиз'юнктивності, процесуальність, контекстуальність, онтологічність – духовність, ієрархічність та ін. Не дивлячись на структурну простоту інтерсуб'єктно-діалогічної методики «Поле почуттів», конструкція цієї методики і способи її застосування спираються на всі вищеперелічені характеристики діалогу, що є також і характеристиками процесу застосування методики «Поле почуттів».

Процедура застосування інтерсуб'єктно-діалогічної методики вивчення почуттів і емоцій «Поле почуттів» полягає в наступному.

Для проведення емпіричних досліджень феноменології почуттів і емоцій на основі вищенаведеної інтерсуб'єктно-діалогічної класифікації почуттів і емоцій ми розробили карту «Поле почуттів», на якій розміщені 305 почуттів і емоцій, що входять до складу діалогічної класифікації (наступна сторінка).

Основний принцип процедури дослідження емоцій і почуттів у випробовуваних полягає в тому, що їм пропонується уважно розглянути (прочитати) всю безліч емоційно-почуттєвих феноменів карти «Поле почуттів» і вибрати з них ті, які найбільшою мірою відповідають актуальному («тут і тепер») суб'єктивно-значущому критерію вибору.

Залежно від різних цілей дослідження випробовуваним можна задавати різні критерії суб'єктивних переваг (вибору) тих або інших феноменів почуттів і емоцій, з поліфонічної безлічі почуттів і емоцій на карті «Поле почуттів». Наприклад, в початковій серії емпіричного дослідження ми пропонували випробовуваним наступні питання (критерії) суб'єктивно-індивідуального вибору емоційно-почуттєвих феноменів:

1. Які почуття і емоції найбільш важливі для Вас ?
(Критерій ідеально-нормативних цінностей).
2. Які почуття і емоції особливо часто бувають у Вас ?
(Критерій актуальності, реальності власних почуттів і емоцій).
3. Які почуття і емоції особливо часто бувають у Вашого друга ?
(Критерій актуальності-реальності почуттів і емоцій друга).
4. Які почуття і емоції особливо часто бувають у Вашої улюбленої людини ?
(Критерій актуальності-реальності почуттів улюбленої людини)
5. Які почуття і емоції Ви найчастіше бачите в сучасному соціальному житті ?
(Критерій актуальності-реальності почуттів сучасного соціуму).

Таким чином, логічним принципом, що визначає зміст вихідних критеріїв емоційних виборів-переваг випробовуваних є градація рівнів суб'єктивної значущості іншої людини для випробовуваного. Завдяки цій градації рівнів суб'єктивної значущості з'являється можливість дослідження й інтерпретації почуттів і емоцій випробовуваного не тільки з погляду його монологічної позиції, але і в декількох діалогічних, інтерсуб'єктних проєкціях, різних за своїм суб'єктивно-значимим змістом. Тим самим дослідження емоційно-почуттєвої сфери випробовуваного набуває суб'єкт-суб'єктного виміру і цей інтерсуб'єктний вимір виражає важливі і фундаментальні ракурси діалогічного дослідження почуттів людини.

Вищенаведені критерії емоційно-почуттєвих переваг можна визначити як критерії рівневоінтерсуб'єктні. Крім них можливі різноманітні нерівневі інтерсуб'єктні критерії, а саме критерії конкретно-суб'єктні або просто міжособистісні критерії (що орієнтовані на конкретну людину).

Окрім інтерсуб'єктних критеріїв дослідження емоційних переваг випробовуваного можливі багато інших груп критеріїв: змістовно-феноменологічні, предметно-діяльнісні, професійно-творчі, соціально-групові та ін. Проте, очевидно, що в контексті дослідження діалогічної природи почуттів найцікавішими і найпродуктивнішими є інтерсуб'єктні критерії дослідження емоційної сфери випробовуваних.

При емпіричному обстеженні однієї людини виявляється спектр видів почуттів і емоцій, найбільш важливих на думку випробовуваного, і залежно від співвідношення видів почуттів, що займають домінуючі, провідні і периферичні місця, здійснюється аналіз та інтерпретація індивідуального емоційного профілю випробовуваного. Важливі і цікаві можливості аналізу й інтерпретації індивідуальних емоційних профілів відкриваються при співвідношенні емоційних профілів, відповідних різним критеріям обстеження.

При емпіричному обстеженні групи випробовуваних однією з перших можливостей і завдань дослідження є визначення видів почуттів і емоцій, які особливо значущі для даної групи випробовуваних. На підставі підрахунку сумарних показників по всіх почуттях і емоціях карти «Поле почуттів» виділяються почуття і емоції, які виявляються найбільш значущими і популярними. Відповідно до отриманих кількісних результатів будується груповий емоційний профіль (кількісний і/або графічний), який піддається різноманітним процедурам аналізу й інтерпретації.

На наступному етапі дослідження можливе узагальнення отриманих результатів з метою виявлення видів відчуттів, що переважають у випробовуваного. Для цього робиться кількісний підрахунок всіх почуттів і емоцій, які переважають у кожного випробовуваного. На основі цієї інформації можна провести оцінку співвідношення загальної кількості почуттів і емоцій монологічного рівня (тобто відповідних сумі почуттів і емоцій об'єктного і суб'єктного рівнів) та діалогічного рівня (тобто інтерсуб'єктного рівня почуттів і емоцій). Результати емпірико-практичного використання описуваної методики свідчать, що велика кількість видів почуттів, що діагностуються інтерсуб'єктно-діалогічною методикою, відкриває ряд цікавих і широких можливостей для вивчення особливостей емоцій, почуттів і вищих почуттів як в режимі індивідуального обстеження, так і у формі групового дослідження. За суттю справи, інтерсуб'єктно-діалогічна методика дозволяє вивчати багато проявів і аспектів мотиваційно-смыслового і емоційно-ціннісного життя випробовуваних – особистості або групи.

На закінчення опису інтерсуб'єктно-діалогічної методики вивчення почуттів і емоцій слід сказати, що унаслідок ряду принципових особливостей цієї методики питання про її валідність і стандартизацію вирішується іншим чином, ніж в традиційних методиках психодіагностики і психометрії.

Інтерсуб'єктно-діалогічна методика вивчення почуттів і емоцій має ряд особливостей, унаслідок яких її використання як стандартизованого методу психодіагностики має принципові обмеження або важко чи не обов'язково здійснюється у техніко-практичному сплані (або навіть не має сенсу).

Одним з радикальних підходів до діалогічної психодіагностики є концептуально-методична позиція Т.О.Флоренської (43), яка різко розмежовує методи діалогічної психодіагностики і методи традиційної психометрії і указує, що діалогічні опитувальники не припускають кількісного аналізу відповідей, оскільки вони призначені для діалогічного використання: обговорення, роздуму, самоаналізу, дискусії, конструювання, варіації, зміни, розвитку та ін.

На закінчення додамо, що на основі представленої інтерсуб'єктно-діалогічної класифікації почуттів ми провели багато емпіричних досліджень, які свідчать про значні діагностичні, евристичні та інтерпретаційні можливості інтерсуб'єктно-діалогічної класифікації почуттів і емоцій. Нам видається, що це говорить про широкі перспективи подальшого розвитку інтерсуб'єктно-діалогічної концепції «Поля почуттів», яке реалізовує ідею процесуальної динаміки і цілісності емоційно-почуттєвого, мотиваційно-потребнісного, ціннісно-смыслового «потоків переживань» в цілях практичного дослідження континуально-недиз'юнктивної природи почуттів і емоцій людини.

Розділ 2.

ІНТЕРСУБ'ЄКТНО-ДІАЛОГІЧНА МЕТОДИКА ПСИХОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ НАДІЇ

2.1. Інтерсуб'єктно-діалогічне дослідження надії: теоретико-методичні принципи і особливості

Почуття надії відноситься до тих феноменів людського існування, реальність і життєве значення яких представляються очевидними, проте, сутність і природа феномена надії мало досліджена в психології.

У даній роботі ми виходимо з переконання, що почуття надії є одним з фундаментальних людських почуттів, а проблема надії є актуальною і перспективною проблемою психологічних досліджень.

Вивчення сучасного стану дослідження психології надії в науково-філософській і гуманітарно-психологічній літературі показує, що проблема надії мало досліджується в світовій і вітчизняній психології.

Аналіз психологічних досліджень надії дозволяє виділити два основних науково-парадигмальних підходу до розуміння і дослідження феномена надії: суб'єктно-позитивістський і екзистенціально-онтологічний.

Більшість досліджень психології надії виконана з позицій суб'єктно-позитивістського підходу, який полягає в тому, що почуття надії розуміється як певний компонент, як механізм людської психіки, функція якого полягає в забезпеченні позитивно-оптимістичного відношення особистості до життя, людей і світу. Надія розглядається як узагальнене очікування сприятливого результату подій, як різновид локуса контролю особистості або як один з моментів саморегуляції поведінки. Деякі дослідники вважають, що надія пов'язана із спрямованістю особистості та системою її мотиваційно-ціннісних орієнтацій і соціально-психологічних диспозицій.

Раціоналістично-суб'єктне розуміння надії відображає ряд важливих і істотних особливостей почуття надії, проте, воно редукує багатовимірнополіфонічну, органічно-цілісну, онтологічно-екзистенціальну природу феномена надії до її функціонально-парціальної, локально-«механізмової», раціоналістично-активістській проекції.

З особливою очевидністю обмеженість суб'єктно-раціоналістичного розуміння природи надії виявляється в побудові методів психодіагностики надії. Одним з перших психодіагностичну методику вимірювання надії розробив американський психолог Снайдер з колегами (34). У основі методики Снайдера лежить уявлення про те, що почуття надії виражає найважливіші життєві диспозиції людини, серед яких головну роль відіграють два компоненти: «сила волі» і «здатність знаходити шляхи вирішення проблем». Параметр «сили волі» відображає почуття розумової енергії, почуття рішучості, включеності особистості і у результаті – її рушійну силу, а другий

компонент виявляє здатність людини знаходити ефективні шляхи для досягнення поставленої мети.

У вітчизняній психології першим до вивчення відчуття надії звернувся Санкт-Петербурзький психолог К.Муздибаєв (34), який розглядав надію як диспозицію особистості, тобто як готовність до оцінки можливого, що виникає при очікуванні нею якогось важливого і труднодоступного блага, а також як готовність до послідовного поведінкового акту ради досягнення цього блага.

У широкому комплексному дослідженні психології надії К.Муздибаєв узяв за основу методику вивчення надії Снайдера і на великій вибірці випробовуваних (700 дорослих людей семи соціальних груп: робочі, службовці-бюджетники, службовці приватного сектора, керівники установ, студенти, безробітні і пенсіонери) адаптував цю методику до умов вітчизняної психокультури. Не дивлячись на дуже широкий спектр соціально-особових корелятивів почуття надії (що вказує на можливість розширення феноменологічного розуміння надії), К.Муздибаєв розглядає всі вказані чинники як зовнішні по відношенню до двопараметричної психометричної моделі надії, покладеної в основу тесту надії.

З погляду екзистенціально-онтологічного підходу, почуття надії має духовно-інтенційну, інтерсуб'єктно-діалогічну природу, а її зміст є більш глибокий і багатий, ніж це видається з погляду раціоналістично-позитивістських уявлень і концепцій. Підставою для такого розуміння надії є погляди таких вітчизняних і зарубіжних філософів і духовних мислителів як М.О.Бердяєв (3, 4), С.Л.Франк (46 – 49), П.О.Флоренський (44, 45), Н.О.Лоський (30, 31), М.Бубер (9), Е.Муньє (56), Е.Фром (51, 52), В.Франкл (50) та ін. Всіх цих мислителів об'єднує віра в людину, в її здібність до добра, любові, творчості, гармонії та самореалізації в глибокому зв'язку з іншими людьми, світом і богом. Етична філософія вітчизняних і зарубіжних духовних мислителів виходить з того, що екзистенційний гуманізм і трансцендентальний персоналізм людського буття є онтологічною основою надії людини, а сама надія відкриває шляхи збагнення сенсу людського життя, сповнена глибокої віри в можливість людини. Таким чином, надія постає як екзистенціально-онтологічне, духовно-діалогічне почуття, яке виражає відносини людини до широкого кола життєвих явищ і цінностей, що дають їй психологічну опору і орієнтацію в справжньому і потенційно можливому, – духовно-трансцендентному – житті. Унаслідок своєї онтологічної глибини і феноменологічної повноти почуття надії має складну, поліфонічну природу, що підлягає науково-психологічному вивченню.

Виходячи з уявлень інтерсуб'єктно-діалогічного підходу, ми розробили методику психодіагностики надії – поліфонічний опитувальник «Надія».

Конструкція опитувальника «Надія» достатньо проста. Опитувальник складається з шести комплектів тверджень, відповідних 21-у вимірюванню-параметру почуття надії. У кожному з шести питань типу «Які з наступних особливостей вашого життя дають вам надію?» випробовуваному надається можливість вибрати декілька відповідей (від трьох до восьми) з 21-го пункту-твердження (відповідних параметрам опитувальника).

Обробка результатів тестування випробовуваного проводиться шляхом простого підрахунку кількості пунктів відповіді, набраних випробовуваним по кожному вимірюванню-параметру при відповідях на всі шість питань. Отже, можливі рівні надії з кожного параметру знаходяться в межах від 0 до 6 балів.

Розроблений нами інтерсуб'єктний психодіагностичний опитувальник «Надія» виявляє індивідуально-особові особливості структури надії і є полипараметричним, оскільки він включає 21 компонент-параметр надії (вони перераховані вище).

У змістовно-феноменологічному плані почуттям надії людини є цілісно-процесуальна єдність численних суб'єктно-діяльнісних і мотиваційно-ціннісних утворень. Відповідно до ідей інтерсуб'єктно-діалогічного підходу (23, 24, 25, 43, 17-20) ми висунули теоретико-емпіричну (змістовно-феноменологічну) гіпотезу про те, що основу змісту почуття надії складають три види особливостей (параметрів) надії: об'єктні, суб'єктні та інтерсуб'єктні.

В даний час дана гіпотеза є підтвердженою в результаті багатопланового соціально-психологічного дослідження психодіагностичних особливостей опитувальника «Надія».

Згідно з результатами нашого дослідження, до об'єктних компонентів (параметрів) опитувальника «Надія» відносяться три особливості надії: л) віра в магію; м) орієнтація в часі; п) здоров'я.

У число суб'єктних особливостей (параметрів) опитувальника «Надія» входять: а) знання і уміння; б) індивідуальність; у) сила волі; ж) відношення до суспільства; до) професійність; р) соціальний статус; з) раціональність; т) почуття і емоції; х) уміння знаходити шляхи вирішення проблем.

До інтерсуб'єктних особливостей опитувальника «Надія» відносяться: г) відносини з людьми; д) відношення до любові; е) духовні відчуття; з) творчість; і) відношення до сімейного життя; н) вищі людські цінності; о) родові почуття; у) моральні почуття; ф) естетичні почуття.

Конструктивна простота опитувальника «Надія» до певної міри маскує поліфонічну складність почуття надії людини. А тим часом екзистенціально-духовна, складно-органічна, багатокомпонентно-багаторівнева, процесуально-динамічна природа відчуття надії обумовлює такі конструктивні принципи методик психодіагностики надії, що істотно відрізняються від принципів об'єктно-позитивістської психодіагностики.

Найважливішими конструктивними принципами інтерсуб'єктної методики психодіагностики надії як екзистенціально-онтологічного явища ми вважаємо принципи феноменологічної поліфонії, цілісності (холістичності), свободи і спонтанності вибору, проективності, суб'єктності й інтерсуб'єктності, гештальтності й контекстуальності, процесуальності, інтерпретативності.

Характеризуючи конструктивно-методичні принципи нашої методики вивчення надії, ми реалізуємо третє завдання даної роботи. Розглядаючи основні конструктивно-методичні принципи опитувальника «Надія», ми також розкриваємо ряд важливих структурно-змістовних і процесуально-динамічних особливостей нашій інтерсуб'єктно-діалогічній методиці діагностики надії.

Перший конструктивний принцип опитувальника «Надія» – принцип феноменологічної поліфонії – полягає в уявленні про надію як багатокомпонентне і багаторівневе явище і таке розуміння є новим для психологічного дослідження надії.

З погляду змістовно-принципових засад феноменологічний підхід до розуміння почуття надії полягає в тому, щоб розглядати його якомога неупереджено і у всій його можливій повноті. Тим самим допускається можливість множинної природи відчуття надії і тому феноменологічний підхід до почуття надії стає підставою поліфонічного розгляду природи почуття надії.

Принцип свободи випробовуваного полягає в тому, що йому надається велика кількість виборів з кожного питання (з яких він може вибрати від 3-4 до 8-10 варіантів відповіді) і, відповідно, з усіх питань опитувальника. Не менш важливий, що випробовуваний вільний і у виборі способу відповідей, тобто у виборі порядку і послідовності своїх відповідей. Поліпараметрична конструкція опитувальника «Надія» створює можливості для такого широкого вибору, що при цьому значно скорочуються можливості раціонального контролю, раціонального усвідомлення випробовуваним своїх емоційно-ціннісних переваг. Все це створює хороші умови для того, щоб в процесі вільного вибору випробовуваний здійснював багато виборів не раціонально, а значною мірою спонтанно, емоційно, інтуїтивно.

Відповідно до уявлень герменевтики, процес вибору випробовуваним пропонованих тверджень можна трактувати як якийсь дискурсивний процес, як актуальну подію (38, с. 134), як перехід від потенційності до актуальності самобуття випробовуваного, в ході яких формуються нові смислові комбінації, нові суб'єктні вислови, що складаються з обраних варіантів відповідей. Таким чином, відповіді випробовуваного на кожне з шести питань методики «Надія» здійснюються не як об'єктно-структурне семіологічно-сінхронічне реагування, а як реальне суб'єктно-подійне, семантично-діахронічне явище, як акт і процес вислову випробовуваного, такого, що визначає своє буття в просторі смислу.

Значні можливості для вільно-спонтанних відповідей перетворюють методику «Надія» на один з видів проєктивних методів психологічного дослідження. Як відомо, принципова особливість проєктивних методів полягає у пред'явленні випробовуваним невизначеній, неоднозначній стимульній інформації, що актуалізує свободу і спонтанність реакцій випробовуваного і прояв його суб'єктно-особових особливостей (10).

Опитувальник «Надія», заснований на принципах і потенціалах свободи, спонтанності і проєктивності, ставить випробовуваного в активну позицію суб'єкта, що імпліцитно конструює поліфонічний психосемантичний простір свого почуття надії. При роботі з опитувальником «Надія», випробовуваний вільно-спонтанно виявляє свої емоційно-ціннісні переваги і в набагато більшій мірі виступає як суб'єкт вибору і самодослідження. Тому принцип суб'єктності стає ще однією важливою особливістю поліфонічного опитувальника «Надія».

Наступною найважливішою особливістю опитувальника «Надія» є його інтерсуб'єктність, яка виявляється у змістовно-психологічному і процесуально-методичному планах. З погляду психологічного змісту

інтерсуб'єктність опитувальника «Надія» виявляється в тому, що в нього включено багато параметрів, які виражають етично-ціннісні, екзистенціально-трансцендентні і духовно-творчі інтенції і потенціали людини. У процесуально-методичному плані інтерсуб'єктність опитувальника «Надія» виявляється в тому, що унаслідок свободи і спонтанності, проєктивності та суб'єктності процес роботи випробовуваного з опитувальником «Надія» набуває характеру в з а є м о д і ї випробовуваного з експериментатором або інтерсуб'єктною інтенцією автора опитувальника.

Не дивлячись на відносно короткочасність відповіді на кожне питання методики «Надія» (вибір варіантів відповідей випробовуваним триває не більше 2-5 хвилин), наступною особливістю нашого опитувальника слід вважати п р о ц е с у а л ь н і с т ь суб'єктного і вільно-спонтанного вибору випробовуваним суб'єктивно значущих для нього відповідей, що виражають параметри його надії. Процесуальність вільно-поліфонічного вибору має подвійну природу, оскільки вона здійснюється за допомогою механізмів симультанного і сукцесивного осмислення і вибору особово значущих особливостей надії. Симультанно-сукцесивна динаміка суб'єктивних виборів при роботі з опитувальником «Надія» істотно відрізняється від лінійного механізму послідовних дихотомічних виборів, що лежать в основі багатьох традиційних особистісно-комунікативних опитувальників.

Поліфонічна холістичність і процесуальна контекстуальність опитувальника «Надія» обумовлюють ще одну важливу особливість цієї методики – її і н т е р п р е т а т и в н и й характер. Інтерпретативність є конструктивно-методичним принципом опитувальника «Надія» і має два вектори – зовнішній і внутрішній, інтрасуб'єктний та інтерсуб'єктний. Внутрішня, інтрасуб'єктна інтерпретативність органічно пов'язана з контекстуальністю сприйняття, осмислення і ухвалення рішення про вибір варіантів відповіді випробовуваним. Власне кажучи, контекстуальність сприйняття і осмислення альтернатив і є інтрасуб'єктна інтерпретація сенсу запропонованих альтернатив в їх взаємоспіввіднесенні. Зовнішня, інтерсуб'єктна інтерпретативність пов'язана з тим, що у дослідженні особливостей надії за допомогою опитувальника «Надія» експериментатор повинен не просто співвіднести отримані дані з нормативними критеріями (як це часто буває при аналізі результатів тестування), але здійснити їх більш-менш цілісну інтерпретацію, відповідну суті особистості, що вивчається.

Можливість і необхідність інтерпретаційного аналізу результатів опитування за методикою «Надія» набагато ширша і багатопланова, ніж при роботі з традиційними опитувальниками і тестами. Інтерпретація результатів дослідження особливостей надії випробовуваного може здійснюватися в двох основних формах: по-перше, у неалгоритмічно-якісному, цілісно-змістовному аналізі отриманих даних та їх суб'єктивно-смісловому описі і, по-друге, у формі застосування методів мультифакторної психосемантичної статистики (кластерний аналіз, аналіз чинника та ін.), які так само припускають здійснення кваліфікованої психологічної інтерпретації отриманих даних.

Здійснивши багатопланове емпіричне дослідження особливостей відчуття надії за допомогою опитувальника «Надія» ми отримали ряд важливих результатів. По-перше, як вже наголошувалося, була підтверджена правомірність виділення об'єктних, суб'єктних та інтерсуб'єктних компонентів надії. По-друге, ми виявили деякі соціально-професійні і поколіткові особливості надії. По-третє, виявилися значущі і психологічно релевантні співвідношення особливостей надії з такими особливостями випробовуваних як егоцентризм, соціоцентризм, колективізм, смисложиттєві орієнтації, моральні відчуття, емпатія, тривожність, нейротизм, стрес і емоційне вигорання та ін. Нарешті, проаналізувавши дані, що свідчать про валідність і надійність опитувальника «Надія», ми прийшли до висновку, що наша поліфонічна методика вивчення надії є новим видом психодіагностичних методів, що представляють сферу інтерсуб'єктно-діалогічної психодіагностики.

2.2. ІНТЕРСУБ'ЄКТНО-ДІАЛОГІЧНИЙ ОПИТУВАЛЬНИК «НАДІЯ»

2.2.1. Інструкція до опитувальника «Надія»

Спочатку – спокійно і уважно – прочитайте зміст кожного з запропонованих Вам питань.

Потім, переглядаючи і обдумуючи всі пункти питання, виберіть декілька пунктів з даного питання, які більше інших виражають джерела і чинники Вашої надії.

Вам надається повна свобода вибору і Ви знаходите і вказуєте тільки ті пункти, які для Вас особливо важливі.

У кількісному відношенні свобода Вашого вибору виражається в тому, що Ви можете вказувати по кожному з питань різну кількість значущих для Вас пунктів надії (від 3-4 до 8-10).

Час відповідей не обмежується, але звичайна більшість випробовуваних завершують роботу за 15-20 хвилин.

Після того, як Ви зробили і вказали всі свої вибори по всіх питаннях, зробіть обробку отриманих результатів, спираючись на послідовність дій, вказаних в «Обробці результатів опитувальника».

Схема обробки результатів дана на сторінці 29.

2.2.2. Опитувальник «Надія»

1. Прочитайте наступний перелік важливих чинників вашого життя і особистості та вкажіть, які з них більше всього дають Вам надію ?

- а) знання і уміння, отримані завдяки освіті
- б) мій життєвий досвід
- в) моя енергія в досягненні цілей
- г) уміння пристосовуватися до людей
- д) підтримка улюбленої людини
- е) віра в Бога
- ж) розвиток демократії в нашому суспільстві
- з) можливості культурного розвитку
- и) взаєморозуміння в сім'ї
- к) бажання досягти успіху в житті
- л) віра в гороскопи
- м) передчуття, що майбутнє принесе мені щось хороше
- н) віра в добро
- о) мої родові відчуття (зв'язок з родичами, предками)
- п) стан мого здоров'я,
- р) хороші відносини з впливовими людьми
- с) тверезий і серйозний погляд на життя
- т) почуття гумору
- у) думка про те, що люди здатні стати чеснішими
- ф) згода з тим, що «Краса врятує мир»
- х) уміння знайти багато способів, щоб вийти з скрутного положення.

2. Вкажіть, які з наступних особливостей вашого життя і особи є для Вас джерелами надії ?

- а) здібність до логіки, класифікації явищ
- б) уміння спиратися на себе
- в) мій минулий досвід добре підготував мене до будь-яких випробувань і змін
- г) постійна підтримка друзів
- д) радість спілкування з улюбленою людиною
- е) віра в людину, в гуманність людей
- ж) віра в соціально-технічний прогрес
- з) можливість інтелектуального розвитку
- и) бажання підтримати своїх дітей
- к) наявність добре оплачуваної роботи
- л) віра в щасливий випадок
- м) можливість досягти чогось в майбутньому
- н) віра в справедливість
- о) віра в історичні сили моєї країни
- п) висока працездатність і фізична енергія,
- р) думка людей про моє матеріально-фінансове благополуччя
- с) ясні, конкретні і практичні цілі в житті
- т) чутливе, частково наївне відношення до життя
- у) думка про те, що в майбутньому я зможу більше поважати людей
- ф) віра в те, що мистецтво позитивно впливає на людей
- х) упевненість, що є багато шляхів вирішення будь-якої проблеми.

3. Вкажіть, які з наступних чинників більше всього підтримують у Вас почуття надії ?

- а) під час навчання я отримав хороші знання і уміння
- б) важливо, що я хочу бути вільним і самостійним
- в) я умію за себе постояти
- г) моє бажання підтримувати друзів
- д) радість бути улюбленою людиною
- е) віра в те, що можна утілитися в іншому житті
- ж) віра в те, що прогрес екології і суспільства врятують природу і життя
- з) задоволення від своєї оригінальності
- и) радість спілкування зі своїми дітьми
- к) уміння удосконалювати свій професійний досвід
- л) віра в традиційні прикмети
- м) свідомість, що багато моїх планів здійсняться в майбутньому
- н) мені важливі романтичні відчуття й ідеали
- о) відчуття зв'язку з культурою мого народу
- п) уміння перемикатися з однієї роботи на іншу,
- р) уміння подати себе, справити враження
- с) здатність раціонально аналізувати події життя
- т) живий інтерес до інших людей
- у) думка про те, що люди можуть слідувати відчуттю боргу
- ф) можливість читати класичну літературу і слухати справжню музику
- х) я достатньо знаю людей, щоб знаходити вирішення непростих життєвих ситуацій.

4. Які з наступних особливостей вашого життя і особи дають Вам надію ?

- а) уміння достатнє успішно навчатися новому
- б) я хочу і можу відповідати за справи і вчинки
- в) я здібний до серйозного ризику
- г) я отримую задоволення від співпраці з колегами
- д) вірність і глибина моїх відносин з улюбленою людиною
- е) думка про те, що люди гідні свободи і справжнього порятунку
- ж) віра в те, що «Захід нам допоможе»
- з) радість вносити до цього світу щось своє, індивідуальне, творче
- и) розуміння того, що «всього важливіше погода в будинку»
- к) робота, що дає можливість творчості
(не обов'язково з високим заробітком),
- л) віра у ворожіння і прогнози
- м) мої плани не завжди виконувалися, але, думаю, що в майбутньому мої справи і почини виявляться успішнішими
- н) віра в прогрес культури
- о) опора на відчуття «малої батьківщини»
- п) потреба і смак до занять спортом,
- р) уміння знаходити зв'язки з потрібними людьми
- с) віра в свій розум і логіку
- т) мрійливість і здібність до співпереживання
- у) моя совість
- ф) здається, в майбутньому у мене з'явиться час, щоб приділити його заняттям яким-небудь мистецтвом, літературою і тому подібному
- х) напевно, у мене є якась інтуїція, що допомагає мені знаходити вихід навіть зі скрутних становищ.

5. Вкажіть, які з наступних чинників більше всього підтримують у Вас почуття надії ?
- а) уміння порівнювати і аналізувати явища
 - б) почуття моєї унікальності і неповторності
 - в) у житті мені досить часто супроводив успіх
 - г) уміння допомагати іншим людям.
 - д) бажання і потреба допомагати улюбленій людині
 - е) радість від можливості єднання з природою
 - ж) віра в те, що сучасне суспільство стає людянішим
 - з) задоволення і радість від саморозвитку
 - и) постійна і хороша підтримка від батьків
 - к) наявність роботи, що відкриває можливості професійного зростання
 - л) віра в магічні сили
 - м) у моїх мріях майбутнє малюється достатньо привабливо
 - н) віра в те, що мир прекрасний і гармонійний
 - о) віра в хорошу долю мого народу
 - п) уміння підтримувати своє фізичне здоров'я і зовнішній вигляд,
 - р) високе положення в суспільстві
 - с) уміння планувати своє життя
 - т) жалість і співчуття до себе
 - у) я хочу стати щирішим і відкритим в майбутньому
 - ф) я умію насолоджуватися живописом, театром, народною творчістю
 - х) мені подобається бути «пробивною» людиною і добиватися різними способами того, що для мене важливо і цікаво.
6. Прочитайте перелік важливих моментів людського життя і вкажіть, які з них є для Вас джерелами надії у Вашому житті ?
- а) мої конструктивні здібності
 - б) розуміння себе і сенсу свого життя
 - в) я досягаю цілі, які ставлю собі
 - г) бажання розуміти інших людей
 - д) все хороше, що у мене було з улюбленою людиною
 - е) глибоке почуття, що «без мене цей світ не повний»
 - ж) віра в прогрес соціальної історії
 - з) бажання сказати Своє Слово в цьому житті
 - и) подружнтя любов
 - к) наявність хорошої освіти і кваліфікації
 - л) віра в Долю і Призначення
 - м) готовність жити для майбутнього
 - н) оптимістичний погляд на життя
 - о) опора на рідну мову
 - п) уміння швидко пристосовуватися до різких змін темпу, ритму роботи,
 - р) уміння поставити себе у відносинах з людьми
 - с) звичка розраховувати наперед свої дії і відносини з людьми
 - т) живе, емоційне відношення до того, що відбувається навколо мене
 - у) бажання, щоб совість стала важливішою для людей
 - ф) очікування зустрічі з новими витворами мистецтва, літератури, кіно
 - х) часто, коли інші люди розгублені, я можу знайти вирішення проблеми.

2.2.3. Обробка результатів за опитувальником «Надія»

1. Вкажіть всі зроблені Вами вибори пунктів з кожного питання на окремому листку паперу приблизно таким чином:

1 питання : а, б, г, д, ж, к, з, т, у, ф, х

2 питання : б, д, е, п

3 питання : а, в, д, е, з, н, п, у, х

4 питання: г, д, і, н, п, з, т, у, х

5 питання: а, д, ж, к, л, з, у, ф

6 питання: б, д, е, з, у, ф.

2. Після цього підрахуйте кількість пунктів по всіх параметрах опитувальника «Надія» (тобто по параметрах, позначених буквами «а», «б», «в», «г» і так далі).

Запишіть свої результати у третій стовпчик таблиці.

№№	Параметри опитувальника «Надія»	Сума виборів за параметрами опитувальника	Само-оцінка кожного параметра опитувальника
А	Знання і уміння.	3	
Б	Індивідуальність.	3	
В	Сила волі.	1	
Г	Відносини з людьми.	2	
Д	Любов.	6	
Е	Духовність.	3	
Ж	Відносини до суспільства.	2	
З	Творчість. Саморозвиток.	2	
І	Сім'я.	1	
К	Професійність.	2	
Л	Вера в магію.	1	
М	Відношення до майбутнього.	0	
Н	Вищі людські цінності.	2	
О	Родові відчуття.	0	
П	Фізичне здоров'я.	3	
Р	Соціальний статус.	0	
С	Раціональність.	3	
Т	Почуття і емоції.	2	
У	Моральні почуття.	5	
Ф	Естетичні почуття.	3	
Х	Уміння знаходити шляхи рішення життєвих проблем.	3	

3. Для вивчення саморозуміння надії цікаво і корисно провести самооцінку за параметрами опитувальника «Надія».

Самооцінки параметрів надії записуються в четвертий стовпець.

Для коректнішого порівняння результатів самооцінки надії та результатів вимірювання надії за опитувальником «Надія» самооцінку параметрів надії (заповнення четвертого стовпця) краще всього зробити перш, ніж зроблений підрахунок суми балів за параметрами «Надії».

2.2.4. Інтерсуб'єктна інтерпретація результатів за методикою «Надія»

Виходячи з теоретико-концептуальних уявлень, результатів численних емпіричних досліджень за опитувальником «Надія»,¹⁾ статистичного аналізу отриманих даних за допомогою кореляційного і факторного аналізу та їх системної інтерпретації, ми виявили, що параметри опитувальника «Надія» відповідають об'єктній, суб'єктній та інтерсуб'єктній (діалогічній) підструктурам почуття надії:

ПАРАМЕТРИ «НАДІЇ»					
	ОБ'ЄКТНІ		СУБ'ЄКТНІ		ІНТЕР-СУБ'ЄКТНІ
1	Знання і уміння	2	Індивідуальність, особа	4	Відносини з людьми
11	Вера в магію	3	Сила волі	5	Любов
15	Фізичне здоров'я	7	Вера в суспільство	6	Духовність
16	Соціальний статус	10	Професійність	8	Творчість. Саморозвиток
17	Раціональність	12	Відношення до майбутнього	9	Сім'я
		18	Почуття і емоції	13	Вищі людські цінності
		21	Уміння знаходити шляхи вирішення життєвих проблем	14	Родові відчуття
				19	Моральні почуття
				20	Естетичні почуття

¹⁾ Опитано більше 500 випробуваних – студентів кіровоградських вищів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бахтин М.М. Проблемы поэтики Достоевского. – М. : Советская Россия, 1979. –320 с.
2. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. – М. : Искусство, 1979. – 424 с.
3. Бердяев Н.А. Творчество и объективация. – Минск : Экономпресс, 2000. – 304 с.
4. Бердяев Н.А. Опыт парадоксальной этики. – М. : ООО «Издательство АСТ»; Харьков «Фолио», 2003. – 701 с.
5. Библер В.С. Нравственность. Культура. Современность.(Философские раздумья о жизненных проблемах). – М. : Знание, 1990. – 64 с.
6. Библер В.С. От наукоучения – к логике культуры: Два философских введения в двадцать первый век. – М. : Изд. полит. литературы, 1991. – 413 с.
7. Брудный А.А. Психологическая герменевтика. Учебное пособие. – М. : Изд-во «Лабиринт», 1998. –336 с.
8. Брушлинский А.В. Мышление и прогнозирование. – М. : Мысль, 1979. – 230 с.
9. Бубер М. Два образа веры. – М. : Республика, 1995. – 468 с.
10. Бурлачук Л.Ф. Морозов С.М. Словарь-справочник по психологической диагностике. – К. : Наукова думка, 1989. – 200 с.
11. Василюк Ф.Е. Психология переживания: анализ преодоления критических ситуаций. – М. : Изд-во МГУ, 1984. – 200 с.
12. Веккер Л.М. Психические процессы.: В 3-х т.- Л. : Изд-во ЛГУ, 1974, 1976, 1981. – Т.1 – 3.
13. Вилюнас В.К. Психология эмоциональных явлений. – М. : Изд-во МГУ, 1976.
14. Вилюнас В.К. Основные проблемы психологической теории эмоций // Психология эмоций. Тексты – Под ред. В.К.Вилюнаса, Ю.Б.Гиппенрейтер. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1984. – С. 3 – 28.
15. Додонов Б.И. Эмоция как ценность. – М.: Политиздат, 1978. – 256 с.
16. Дьяконов Г.В. Психология педагогического общения. – Кировоград, 1992. – 213 с.
17. Дьяконов Г.В. Психологія духовності і діалог // Діалог. Збірник наукових праць. Психологія і педагогіка. За ред. С.Д.Максименка.– Київ-Кіровоград : РВЦ КДПУ ім.В.Винниченка, 2001. – Вип.2. – С.173 –186.
18. Дьяконов Г.В. Конструктивно-методологічні аспекти психології діалогу // Конструктивна психологія і професіоналізація особистості: Матеріали міжрегіонального наукового семінару. – Луцьк : ред.-вид. відд. “Вежа” Волин. держун-ту, 2002. – С. 45-50.
19. Дьяконов Г.В. Экзистенциально-онтологическая концепция диалога. // Психология общения: социокультурный анализ. Материалы Международной конференции (Ростов-на-Дону, 30 октября – 1 ноября 2003 г.). / Под ред. А.А.Бодалева, П.Н.Ермакова, В.А.Лабунской. – Ростов-на-Дону: Изд-во Ростовского госуниверситета, 2003. – С. 114-116.

20. Дьяконов Г.В. Диалогическая концепция и классификация чувств и эмоций // Психология общения: социокультурный анализ. Материалы Международной конференции / Под ред. А.А.Бодалева, П.Н.Ермакова, В.А.Лабунской. – Ростов-на-Дону : Изд-во Ростовского госуниверситета, 2003. – С. 116-118.
21. Зеньковский В.В. Психология детства. – М. : ИЦ “ Академия”, 1996.– 465 с.
22. Изард К. Эмоции человека. – СПб : Изд-во Питер, 2000. – 348 с.
23. Ковалев Г.А. Три парадигмы в психологии – три стратегии психологического воздействия.// Вопросы психологии, 1987, № 2. – С. 41-49.
24. Ковалев Г.А. Психология воздействия. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора психологических наук. – М. : Изд-во НИИ ОПП АПН СССР, 1991. – 56 с.
25. Копьев А.Ф. Диалогический подход в консультировании и вопросы психологической клиники // Московский психологический журнал, 1992, № 1. – С. 31 – 48.
26. Культурология. XX век. Антология. Отв. ред. С.Я.Левит, Л.Т.Мильская. – М. : Юрист, 1995. – 703 с.
27. Кучинский Г.М. Психология внутреннего диалога. – Минск : Университетское, 1988. – 206 с.
28. Левинас Э. Время и другой. Гуманизм другого человека. – Санкт-Петербург : Высшая религиозно- философская школа, 1998. – 265 с.
29. Лосев А.Ф. Философия. Мифология. Культура. – М. : Изд-во полит. лит-ры, 1991. – 525 с.
30. Лосский Н.О. Избранное. – М.: Правда, 1991. – 288 с.
31. Лосский Н.О. Условия абсолютного добра: Основы этики; Характер русского народа. – М. : Политиздат, 1991. – 368 с.
32. Маслоу А. Психология бытия: пер. с англ.. – М. : “Рефл-бук”; К. : “Ваклер”, 1997. – 304 с.
33. Мамардашвили М.К. Формы и содержание мышления. М. : Высшая школа, 1968. – 222 с.
34. Муздыбаев К. Измерение надежды (статья вторая) / Психологический журнал, 1999, № 4., – С. 26-35.
35. Общая психология: Учебное пособие для студентов пед.институтов / Под ред. В.В.Богословского. – М. : Просвещение, 1981. – 383 с.
36. Общая психология: Учебное пособие для студентов пединститутов / Под ред. А.В.Петровского. – М. : Просвещение, 1986. – 468 с.
37. Орлов А.Б.Триалогический подход в психологическом консультировании. // Вопросы психологии, 2002, № 2. – С. 3-21.
38. Рикер П. Конфликт интерпретаций. Очерки о герменевтике. – М. : Медиум, 1995. – 415 с.
39. Розеншток-Хюсси О. Избранное: Язык рода человеческого. Пер. с нем. и англ. – М.; СПб: Университетская книга, 2000. – 608 с.
40. Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии. Отв. Ред. Е.В.Шорохова. – М.: Педагогика, 1976. – 416 с.

41. Рубинштейн С.Л. Бытие и сознание. – М. : Изд-во АПН РСФСР, 1957. – 266 с.
42. Соловьев В.С. Соч. в 2-х томах. Т.2. – М.: Правда, 1989. – 386 с.
43. Флоренская Т.А. Диалог в практической психологии. – М. : Институт психологии АН СССР, 1991. – 244 с.
44. Флоренский П.А. Столп и утверждение истины. В 3-х т. – М. : Правда, 1991. – 244 с.
45. Флоренский П.А. Христианство и культура. – М. : ООО «Издательство АСТ»; Харьков : «Фолио», 2001. – 672 с.
46. Франк С.Л. Предмет знания. Душа человека. – Мн. : Харвест, М. : АСТ, 2000. – 992 с.
47. Франк С.Л. Сочинения. – М.: Правда, «Вопросы философии», 1990. – 607 с.
48. Франк С.Л. Духовные основы общества. – М. : Республика, 1992. – 511 с.
49. Франк С.Л. Реальность и человек. – М. : Республика, 1997. – 479 с.
50. Франкл В. Человек в поисках смысла: Сборник / Пер. с англ. и нем.;
Общ. ред. Л.Я.Гозмана и Д.А.Леонтьева; вступ. статья Д.А.Леонтьева. – М. : Прогресс, 1990. – 368 с.
51. Фромм Э. Душа человека. – М. : Республика, 1992. – 430 с.
52. Фромм Э. Психоанализ и этика. – М. : Республика, 1993. – 415 с.
53. Хараш А.У. «Другой» и его функции в развитии «Я» // Общение и развитие психики. Под ред. А.А.Бодалева. – М. : Изд-во НИИ ОПП АПН СССР, 1986. – С. 31-46.
54. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность: Т.1.; Пер. с нем. / Под ред. Б.М.Величковского. – М. : Педагогика, 1986. – 408 с.
55. Якобсон П.М. Психология чувств. – М. : Изд-во АПН РСФСР, 1956. – 384 с.
56. Mounier E. Le personnalisme. – Paris. – 1969. – 243 p.

З М І С Т

Передмова	3
Розділ 1. «Поле почуттів» – інтерсуб’єктно-діалогічна методика вивчення психології особистості та почуттів і емоцій	7
1.1. Теоретичні основи інтерсуб’єктно-діалогічної методики «Поле почуттів»	7
1.2. Інтерсуб’єктно-діалогічна класифікація почуттів і емоцій	10
1.3. Процедура застосування «Поля почуттів» – методики вивчення емоцій та почуттів	16
Розділ 2. Інтерсуб’єктно-діалогічна методика психологічного дослідження надії	19
2.1. Інтерсуб’єктно-діалогічне дослідження надії: теоретико-методичні принципи і особливості	19
2.2. Інтерсуб’єктно-діалогічний опитувальник «Надія»	25
2.2.1. Інструкція до опитувальника «Надія»	25
2.2.2. Опитувальник «Надія»	26
2.2.3. Обробка результатів за опитувальником «Надія»	29
2.2.4. Інтерсуб’єктна інтерпретація результатів за методикою «Надія»	30
Література	31
Зміст	34